

Un amor, uns carrers

Cap a una didàctica de les geografies literàries

Edició de

Alexandre Bataller

Héctor H. Gassó

VNIVERSITAT VALÈNCIA

2014

©

D'aquesta edició:

Publicacions de la Universitat de València,
els autors

Març de 2014

ISBN: 978-84-370-9246-1

Dipòsit Legal: V-889-2014

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.

Correcció lingüística: Alexandre Bataller

Fotografia de coberta: David Pons Chaigneau

Disseny de coberta: Celso Hernández de la Figuera i Héctor H. Gassó

Maquetació: Héctor H. Gassó

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
<http://puv.uv.es>
publicacions@uv.es

Aquest volum s'ha realitzat dins el projecte «Geografies Literàries 2012-2013» (UV- SFPIE_FO12-80919), en el marc del Subprograma d'Innovació Docent *Finestra Oberta* del Servei de Formació Permanent i Innovació Educativa de la Universitat de València

ÍNDIX

ELEMENTS PER A LA DIDÀCTICA DE LES GEOGRAFIES LITERÀRIES	9
I. ELS LLOCS I ELS RECURSOS	11
Alexandre Bataller Català, <i>Per una didàctica de la llengua i la literatura vinculada al territori</i>	13
Joanvi Candell i Pau Marqués, <i>Fil-per-randa, una manera de viatjar</i>	23
Ricard Giramé Parareda, <i>Els mapes literaris en Internet: anàlisi dels webs de literatura georeferenciada dels Països Catalans</i>	31
Mireia Munmany Muntal, <i>El patrimoni literari català: recursos educatius en xarxa</i>	39
Llorenç Soldevila i Balart, <i>Del lloc literari a la ruta literària: un branding en eclosió</i>	43
Carme Torrents Buxó, <i>La Casa Museu Verdaguer: un espai per a la mediació de la literatura. Raons pel Projecte «Canigó 125 veus»</i>	51
II. ELS ITINERARIS: TERRITORIS	55
Ivan Carbonell Iglesias, <i>Geografia llegendària del Comtat. Les llegendes com a itinerari didàctic</i>	57
Ana Díaz-Plaja i Margarida Prats, <i>Una passejada barcelonina per la LIJ</i>	65
Josep V. Garcia Raffi, <i>Les geografies (literàries) d'Arenys de Mar: una aproximació didàctica interdisciplinària</i>	75
Àlvar Monferrer i Monfort, <i>Viatge tòpic-literari per la geografia mítica de la ciutat de Castelló de la Plana</i>	87
Pascuala Morote Magán i María José Labrador Piquer, <i>Blasco Ibáñez y Azorín: una mirada literaria en torno a Valencia</i>	101
Miquel Àngel Oltra Albiach i Rosa Maria Pardo Coy, <i>Les rutes dels titellaires valencians</i>	111
Vicent Vidal Lloret, <i>La Vila literària: ruta didàctica pels paisatges vilers amb llegenda</i>	119

III. ELS ITINERARIS: AUTORS I OBRES	127
Amparo Ayora del Olmo, <i>Una passejada per les rutes del Tombatossals</i>	129
José Cantó Doménech i Amparo Hurtado Soler, <i>Ausiàs March: un viatge de Gandia a Mercuri</i>	141
Antonio Huertas Morales, <i>El Cid explicado a los jóvenes. Literatura, leyenda e historia a propósito de El enigma del Cid</i> , de María José Luis	145
Josep Vicent Miralles, <i>Fotos de família; la València de Manuel Vicent</i>	151
Aina Monferrer Palmer, <i>La València de Vicent Andrés Estellés. Una proposta didàctica a partir del Llibre de meravelles</i>	157
Antonio José Morales Hernández i Carlos Caurín Alonso, <i>Itinerari per les Rodanes mitjançant l'obra Els papers àrabs</i>	167
Jordi Oviedo Seguer, <i>Ruta literària de Vicent Andrés Estellés: «Un amor, uns carrers»</i>	175
Margarida Prats Ripoll i Salvador Escudé Baró, <i>Ruta literària de Màrius Torres per la ciutat de Lleida. Una passejada pels espais viscuts, literaris i de recuperació i homenatge</i>	185
IV. LES EXPERIÈNCIES	193
Joan Miquel Albert Tarragona, <i>Exili republicà i literatura catalana</i>	195
Maria Alcaraz Ruiz, <i>L'intercanvi com a descobriment del passat i llavor de pau de futur</i>	203
Jesús Bernat Agut, <i>Imatgies, una experiència en el Batxillerat</i>	207
Margarida Castellano Sanz, <i>Més enllà de les nostres fronteres: dues experiències de viatge amb l'alumnat</i>	213
Beatriz Comella i Fina Masdeu, <i>Ilercavònia i Cossetània: espais literaris (propostes i experiències didàctiques)</i>	219
Vicent Lluís Fontelles Rodríguez, <i>Didàctica de l'organologia de la música tradicional a partir d'eixides escolars i del treball de camp més enllà de l'aula</i>	227
Alicia Martí Climent, <i>Poesia oral improvisada al territori lingüístic català</i>	235
David Parra Monserrat, <i>Ruta didàctica per les terres de l'Ebre: una proposta d'itinerari multidisciplinar</i>	243
Cristina Sendra Mocholí, <i>Un passeig pel Parc Natural de l'Albufera de València: una mirada literària per conèixer, fer i sentir el medi</i>	251

La València de Vicent Andrés Estellés.

Una proposta didàctica a partir del *Llibre de meravelles*

Aina Monferrer Palmer
Universitat Jaume I

«Els relats són treballs artesanals. Estan fets de vestigis de món».
Michel de Certeau (1980) *L'invention du quotidienne*

1. MARC TEÒRIC

Hem volgut començar amb aquesta afirmació del filòsof francès Michel de Certeau perquè creiem que explica encertadament el paper de les expressions culturals des del punt de vista de la postmodernitat en què vivim. Per als clàssics grecollatins, la inspiració es trobava en la natura. L'escriptor havia d'aïllar-se de les mundanals realitats urbanes per tal de trobar l'essència de les coses en la senzillesa d'una poma, d'un tros de pa, del cant d'un estornell o de les rengleres de vinyes silencioses sostingudes per un bancal gairebé mil·lenari.

Ara, però, la vida dels joves és una altra, que té poc, o no res, a veure amb el *beatus ille* d'Horaci. Vivim immersos en les noves tecnologies, en un entrellat de realitats i socialitzacions paral·leles que se superposen i s'acumulen tot formant un teixit atapeït que a penes ens deixa escoltar el silenci. Les superfícies s'amunteguen de missatges inconnexos i excessius, justament tal com els relats de Certeau s'encavalquen en l'espai i creen zones d'alta densitat mítica, com ara alguns llocs i monuments molt transitats i que encara són testimonis estàtics del transcurs vertiginós de les microhistòries personals.

Aquests llocs o vestigis de lloc, que es troben sobretot dins l'espai urbà, esdevenen «no-llocs» perquè són polisèmics. Cadascú pot donar-los un significat propi i original, que s'actualitza a cada *pas* i que s'interconnecta amb els significats d'altres; uns més públics que altres. La poesia d'Estellés és un cas paradigmàtic en aquest sentit, ja que la seua creació poètica destil·la una dèria creixent per deixar la seua empremta, per dipositar la seua veu i el seu record en els llocs col·lectius per mitjà dels topònims i dels antropònims.

La presència insistent de topònims en la poesia de Vicent Andrés Estellés —que és especialment remarcable en els seus poemaris més tardans, a partir dels quals s'ha esdevingut la seua consideració com a poeta del *realisme històric*— és potencialment aprofitable en l'àmbit de les geografies literàries, ja que conté material inexhaurible per al disseny de rutes literàries historicoculturals arreu de la geografia valenciana. És especialment cridaner el cas de la ciutat de València en el poemari *Llibre de meravelles*. En treballs anteriors (Salvador & Monferrer 2012), vam estudiar la presència de València en dos poemaris d'Estellés: *Ciutat a cau d'orella* (1953) i *Llibre de meravelles* (1971) i vam comprovar que, en el poemari més antic, València apareix des d'un punt de vista simbolista i abstracte, mentre que, en el segon, la capital del Túrria es referencia a partir dels records concrets, de mirades fotogràfiques —millor periodístiques— de cada racó, públic i privat, de la ciutat on vivia i treballava el poeta.

Aquest text conté una proposta de *seqüència didàctica* (SD) per a alumnes de secundària dissenyada al voltant d'una eixida per visitar la ciutat de València, tot *posant-nos les ulleres* de Vicent Andrés Estellés. Per al disseny de la SD, hem partit d'una sèrie de premisses didàctiques que ens semblen importants. En primer lloc, com diu Glòria Bordons (2004: 11), «crear no és partir del no res».

Aquesta és una idea que cal inculcar als nostres joves perquè trenquen les barreres dels prejudicis sobre l'obra d'art com allò pur, original i inaccessible. Hem de desmuntar el tòpic que diu que l'originalitat i la inspiració són elements gairebé esotèrics. Ben al contrari, una obra d'art és quelcom subjectiu que naix de la imitació de models preexistents, la qual només és possible des de la comprensió profunda d'aquests per a reinterpretar-los i adaptar-los a les nostres necessitats expressives. Cal saber que tot s'aprèn i, per tant, també podem aprendre els camins de la creativitat. Així, volem mostrar als alumnes algunes possibilitats del paisatge urbà com a motiu de creació poètica, fent servir l'exemple del *Llibre de meravelles* d'Estellés.

Hem escollit l'opció d'una ruta literària com a nucli motivador i significatiu d'aquesta SD. Segons Glòria Bordons i Pascal Diard (2004: 65), «Perquè l'alumnat conegui un autor, entri en el seu context i conegui un mínim de la seua obra, no fan falta ni moltes hores ni grans classes magistrals. Simplement, cal posar al seu abast la documentació necessària perquè en pugui fer el descobriment». I quina manera millor podem trobar per fer-ho que visitar els llocs d'inspiració del poeta?

Llorenç Soldevila és partidari de les rutes literàries com a eines valuoses d'introducció i de deducció per endinsar-nos en l'obra dels escriptors autòctons: «Llull ens pot portar a Randa i veure Mallorca amb uns altres ulls; o de la mà d'Ausiàs March podem descobrir alhora la grandesa de la València Medieval i el beatífic paratge de Sant Jeroni de Murta, a la Safor» (2004: 28). I podríem afegir que, amb la poesia d'Estellés, es pot viatjar a través del temps; amb l'ajuda de l'arquitectura de València.

2. LA NOSTRA PROPOSTA DE SEQÜÈNCIA DIDÀCTICA

Bordons i Ferrer (2009: 29) plantegen dues possibilitats a l'hora de crear seqüències didàctiques a partir de la poesia. Una és el treball en profunditat amb un sol poema i l'altra, la creació d'una seqüència didàctica a partir del treball d'un conjunt d'entre quatre i vuit poemes, que culmine amb la realització d'una tasca final per part de l'alumne. En aquest cas, ens decantem per la segona opció.

Joaquim Dolz (1994) ha definit les seqüències didàctiques com «unitats o cicles d'ensenyament-aprenentatge formats per un conjunt d'activitats articulades i orientades a una finalitat: la producció d'un text oral o escrit». S'entén que una SD es desenvolupa a través de diverses sessions, en les quals es treballa sempre un mateix text o gènere textual per tal de dominar-lo. A partir d'aquest treball, es desenvolupen determinades habilitats lingüístiques dels alumnes. Voldríem explicar que, en el nostre cas, hem concebut el concepte d'habilitats lingüístiques des d'una perspectiva àmplia, que inclou potencialment tota mena de llenguatges: llenguatge verbal, música, fotografia, cinema, còmic —cal remarcar que les diverses dimensions d'aquesta multimodalitat discursiva es basen i són en bona mesura també en el llenguatge verbal.

Per tant, en la nostra seqüència didàctica, a partir del gènere poètic, treballarem les habilitats expressives dels alumnes donant-los a triar entre els diferents llenguatges de l'art, perquè escullen aquell en què es troben més còmodes a l'hora d'expressar el missatge en qüestió. Concretament, treballarem amb els següents set poemes: «Vida, sinó», «Crònica especial», «Cos mortal», «Cant de Vicent», «Cultura», «Ací» i «D'un any». Tots ells pertanyen a la part central del tríptic que és *Llibre de meravelles*.

Pel que fa a la idoneïtat de treballar Estellés amb els alumnes de secundària, voldríem destacar el fet que darrerament s'ha reintroduït una pregunta sobre discurs literari en les PAU (proves d'accés a la universitat) de les universitats valencianes. Un dels autors de poesia que hi pot aparèixer és Vicent Andrés Estellés i, concretament, amb la següent formulació: «Ex-

plica les aportacions de Vicent Andrés Estellés al gènere poètic». Donat el poc temps de què es disposa en 2n de Batxillerat per a la preparació de les PAU en relació al volum de la matèria d'estudi i d'aplicació que es demana a l'alumne, considerem adient introduir continguts d'Estellés en 3r i 4t d'ESO i en 1r de Batxillerat. Com que en 3r d'ESO i en 1r de Batxillerat no s'estudia literatura contemporània i sí que se'n dona de medieval —segons el currículum vigent de Conselleria per a l'assignatura Valencià, Llengua i Literatura—, suggerim introduir de manera tangencial aquest autor a partir de la figura d'Ausiàs March (vegeu els articles de Mariola Aparicio sobre la destacada influència ausiasmarquiana en Estellés).

El títol d'aquesta SD seria «El *Llibre de meravelles* de Vicent Andrés Estellés: un viatge personal per la València dels anys cinquanta». Dividirem la SD en quatre sessions, tal com es mostra en la graella següent:

1a sessió	10 minuts	- S'explica el funcionament de la SD, sobretot l'eixida a València i la producció final que hauran de presentar. - Qui és VAE? Breu presentació de l'autor.
	20 minuts	Lectura dels poemes en veu alta. Els set poemes escollits.
	10 minuts	Presentació de l'activitat de geografies literàries. Cal formar set grups, dividint per set el nombre total d'alumnes del grup-classe. Cada grup llig el seu poema i busca: a) el lèxic que no entén o qualsevol dubte semàntic. b) els topònims que hi apareixen.
	10 minuts	Es recullen les aportacions de cada grup a través del representant del grup, s'apunten a la pissarra i es comenten per tal de clarificar-les.
2a sessió	Un dia	Ruta literària pel nucli antic de València. Per motius d'accessibilitat i distància, ometrem les referències toponímiques perifèriques i ens centrarem en les que es poden trobar al centre de la ciutat, de manera que farem un recorregut tots junts pels diferents punts del mapa de València que són citats en aquests set poemes d'Estellés. En cadascun dels punts, cada grup haurà de fotografiar o enregistrar un breu vídeo. Els grups comptaran amb una llista dels llocs i dels elements que caldrà «capturar», amb un requadre per a fer un senyal una vegada assolits. Un membre del grup haurà d'enviar per correu electrònic els documents audiovisuals a la professora, o penjar-los en l'aula virtual de l'assignatura, en cas que n'hi haja.

3a sessió	10 minuts	Es presentaran els documents audiovisuals de tots els grups, tot seguint-los amb els poemes al davant per a identificar-los en els fragments concrets de l'obra. S'analitzarà col·lectivament si les fotografies s'ajusten als versos i a quins.
	20 minuts	Es visualitzaran fragments d'obres artístiques inspirades en poemes de Vicent Andrés Estellés per a reflexionar sobre la creació com un procés de reformulació i d'influència d'obres prèvies (¿existeix la creació «pura», sense influència?): a) Fragment del documental <i>Cos Mortal</i> (2010). b) Fragment de l'obra de teatre <i>Poseu-me les ulleres</i> (2011). d) Escoltarem una cançó amb lletra d'Estellés, que pot ser <i>Les Illes</i> de Maria del Mar Bonet (1986). c) Veurem la videocreació basada en la recitació del <i>Coral Romput</i> feta per Ovidi Montllor. En aquest cas, es tracta d'un nivell més complex d'influència (2006).
	20 minuts	Cada grup pensarà una idea creativa i començarà a elaborar-la. Poden escollir diferents tipus de creació artística segons les seues preferències: poema, cançó, mural, videocreació, dramatització, etc. Al final de la classe, tots els grups tindran el recull de totes les imatges (fotografies i vídeos) de cada grup, les quals podran usar en la seua creació.
4a Sessió	30 minuts	Cada grup presentarà la seua producció creativa.
	20 minuts	Es contestarà individualment un qüestionari d'autoavaluació.

Figura 1. Graella descriptiva de la SD

Dolz (1994: 31) apunta que, de vegades, les SD inclouen activitats metaverbals. En el nostre cas, hem introduït un exercici d'identificació de topònims, ben interessant com a activitat de lectura i de reconeixement dels poemes que es presenten.

En la tercera sessió, on s'inclou la visualització de creacions artístiques inspirades en la poesia d'Estellés, pot ser també interessant (si es compta amb ordinadors a l'aula) que cada grup busque en *Youtube* els seus propis exemples per tal de mostrar-los a la resta dels companys. D'aquesta manera, s'assoleixen diversos objectius: l'alumne se sent autònom i participant actiu en el disseny de l'activitat didàctica, palesa la presència viva d'Estellés en el món real/digital de manera que es treballa a partir del que Dolz (1994: 28) anomena una «situació de comunicació autèntica» i, finalment, posa en pràctica la seua autonomia digital en el sentit de les estratègies de cerca d'informació en grans bases de dades de la xarxa (en aquest cas, *Youtube*).

Com que aquest quadre resumeix de manera gràfica la SD i per causa del poc espai amb què comptem, ens centrarem en la descripció de la segona sessió, que és la de la realització de la ruta literària que hem preparat. La figura 2 mostra el recorregut circular que drem a terme pel casc antic de la ciutat de València, tot resseguint alguns dels topònims que apareixen en els set poemes.¹ A partir d'aquests llocs i considerant un itinerari circular que permeta l'autobús

1. Hem descartat alguns dels topònims que apareixien en aquests set poemes per limitacions espacials i temporals de la nostra ruta literària. Entre els llocs descartats hi ha Sant Miquel dels Reis, la Biblioteca llatina del Magnànim (el fons de la qual es troba avui a Sant Miquel dels Reis), els llocs indeterminats de l'amor que cita l'autor (les baranes del

deixar-nos i recollir-nos en el mateix punt (el passeig de l'Albereda), hem dissenyat el següent trajecte.

Figura 2. Trajecte de la ruta literària

Baixarem de l'autobús al passeig de l'Albereda, creuarem el riu pel pont de la Mar i arribarem a la plaça d'Amèrica, on es troba la casa on visqué Teodor Llorente. Després, caminarem pel carrer Navarro Reverter i creuarem el carrer Colom. Passarem per davant de l'edifici del Tribunal Superior de Justícia i buscarem el carrer del Mar, allà veurem el carreró del Pouet de Sant Vicent, on es troba la casa de Sant Vicent Ferrer. Seguint pel carrer del Mar, arribarem a la plaça de Sant Vicent Ferrer.

A partir d'aquest punt, ens endinsarem pels carrerons de darrere de la Seu. Passarem pel carrer del Trinquet, pel del Miracle, i creuarem el carrer de les Avellanes fins arribar al carrer de Cabillers. En aquest carrer, allà on es trobava la casa d'Ausiàs March hi ha una placa commemorativa. Pel carrer de Cabillers arribarem de seguida a la plaça de la Reina, on hi ha la porta dels Ferros, que dona accés públic a la catedral.

En haver fet la visita a la Seu, tornarem a eixir a la plaça de la Reina i, per l'esquerra, voltarem la Seu fins arribar a la plaça de l'Almoïna. Després, travessarem la plaça de la Mare de Déu i, vorejant el palau de la Generalitat pel carrer de Cavallers o pel carrer del Batle, agafarem el carrer de Serrans tot recte fins arribar a les Torres de Serrans. Posteriorment, pel marge dret del riu ens dirigirem al Palau del Temple, actual Delegació del Govern. Mentrestant, contemplarem el pont de Serrans, el nou pont de Fusta i el pont de la Trinitat. Així, arribarem al *paretó del Temple*. Seguirem per vora riu fins creuar el pont del Real i arribar als Jardins del Real (Vivers). Després de gaudir d'un passeig pels jardins del Real, tornarem a l'Albereda, on ens esperarà l'autobús. El temps estimat de la ruta literària és de cinc hores. Durant la ruta, ens centrarem en els següents vuit punts de la geografia urbana:

1. La plaça d'Amèrica, número 4. En aquesta direcció es troba la casa on va viure Teodor Llorente. Actualment es conserva una placa que ho recorda. Els finestrals de l'edifici estan decorats amb motius llorentins costumistes valencians com ara barraques, barques de vela

riu, el racó de l'escala, els cinemes, etc.), Benimaclet, el carrer de les Barques, el Monestir de Santa Clara, l'Hospital Militar, la Poble de Farnals, Beniarjó, Gandia, Burjassot, etc.

llatina o pomells de taronges. El fragment en el qual ens basem en aquest punt és el següent, de la part final del poema «Cultura»:

[...] recordes el balcó de la casa on visqué / i va morir Llorente, enyorós de Museros, / d'aquell hort on es cullen les flors dels Jocs Florals / Recordes els darrers anys que visqué Llorente, / aquelles nits, el colze damunt de la tauleta [...]

2. El carrer de la Mar en la intersecció amb el carrer del Pouet de Sant Vicent. Tots dos carrers apareixen diverses voltes referits en la poesia estellesiana. El primer, per ser un dels principals de València i el segon pel seu contingut llegendari, perquè conté un pouet dins l'antiga casa de Sant Vicent Ferrer, del qual tradicionalment brollava aigua beneïda. El carrer de la Mar apareix en aquest fragment que pertany al poema «Ací», que conté el relat de la mort del poeta Ausiàs March i el trasllat del seu cos a la Seu:

[...] El carrer de la Mar, el de les Avellanés. / Ací estigué la casa on visqué Ausiàs March. [...]

El poema «Cos mortal» conté la referència a l'altre carrer:

[...] Palau, Almirall, Xàtiva, Cabillers, Avellanés, / Pouet de Sant Vicent, Cavallers, Sant Miquel, [...]

3. Carrer de Cabillers, número 2. Aquesta és l'adreça de l'antiga casa d'Ausiàs March, que es troba a cent metres curts de la catedral de València. En aquest punt, ens aturarem novament perquè els alumnes facen les seues fotos i un voluntari llegirà en veu alta el poema «Ací», per tal de recrear l'escena que es relata:

Ací estigué la casa on visqué Ausiàs March. / D'ací el tragueren mort, amb els peus per davant, / envers la catedral. Carrer de Cabillers, / La Plaça de l'Almoïna. Penses els darrers anys / d'Ausiàs March, perplexe amb la vivacitat / dels poetes locals, de l'Horta de València [...]

4. L'interior de la Seu, entrant per la porta de Ferro. Dins la Seu, proposarem als alumnes que, per grups, busquen tres elements: a) la sepultura d'Ausiàs March, b) el púlpit des d'on diu la tradició que va predicar Sant Vicent Ferrer i c) el «*Sant Vicent, vell, que pintà Jacomart*», el qual, segons el poema «Ací», també es trobaria en aquesta catedral:

[...] Hem entrat a la Seu; hem vist la sepultura / d'Ausiàs; hem mirat aquell Sant Vicent, vell, que pintà Jacomart [...]

Per a buscar els tres elements, els alumnes comptaran amb les informacions dels àudios i els pamflets informatius que es reparteixen per a la visita turística. Previsiblement, no tindran massa problemes per a trobar els dos primers elements, però el cas del quadre del s. xv serà més problemàtic. Segons sembla, el quadre de Jacomart al qual fa referència Estellés en aquest poema no existeix com a tal, sinó que probablement es tracte d'una pintura de Joan Reixach (1431-1482), contemporani de Jacomart (1411-1461), i pràcticament també de Sant Vicent Ferrer (1350-1419), que tradicionalment se li atribuïa al més vell.

Així, els alumnes es trobaran davant el dubte de quin d'aquests tres quadres de Sant Vicent Ferrer que es poden trobar a la Seu és el que es demana: el de Sant Vicent Ferrer i St. Lluís d'Anjou de Joan de Joanes (1560), el Sant Vicent Ferrer de Vicent Macip (d'inicis del s. xvi) o bé el de Joan Reixach (1460). Finalment, els traurem de dubte donant la informació pertinent sobre aquesta referència estellesiana que sembla errònia.

5. La plaça de l'Almoïna. En eixir de la Seu, voltarem per la plaça de l'Almoïna, tot rememorant l'entrada del difunt Ausiàs March a la catedral per la portalada romànica:

[...] jo sóc aquest que em dic... Carrer de Cabillers, / la Plaça de l'Almoïna. La teua mà amb la meua / com un grapat de terra, arrelats l'un en l'altre. [...] (fragment del poema «Ací»).

6. En arribar a **les Torres de Serrans**, els grups hi faran les fotos del monument i també del que Estellés anomena els Jardins de Serrans, que presumiblement fa referència al *parterre* situat davant de les Torres:

[...] La recatada gràcia dels Jardins dels Serrans, / quan el vespre era com un llençol eixugant-se [...]

[...] Aquell sol matiner, les Torres dels Serrans / amb aquell breu color inicial de geranis [...]

Després, de camí cap al Palau dels Templaris, actual Delegació del Govern, passarem pel costat de tres ponts del riu, dels quals els alumnes hauran de capturar imatges d'inspiració estellesiana:

T'agradaven els rius, els vells ponts sobre el riu, / els ponts vells i solemnes, t'agradava assistir / des d'ells a l'espectacle gratuït del crepuscle, [...]

En la presentació de fotos de la tercera sessió, inclourem també algunes fotos antigues de la ciutat, tant dels ponts com d'alguns paisatges urbans de la València dels anys quaranta i cinquanta, i de les torres de Serrans, moltes de les quals es troben en la xarxa, i d'altres que es poden escanejar de llibres com ara *La ciutat de València: síntesi d'història i geografia urbana* de Manuel Sanchis Guarner (1972). L'objectiu de presentar aquests documents fotogràfics als alumnes és introduir el contrast entre la València d'Estellés i l'actual.

7. Del **Palau del Temple**, hauran de fotografiar aquell paretó que tant impressionava el tu poètic:

[...] les baranes, els ponts; i entre uns arbres, terrós, / L'Hospital Militar, els Jardins del Real. / El paretó del Temple t'impressionava sempre [...]

8. Finalment, travessarem el riu fins als **Jardins del Real** per on farem una passejada i ajustarem el temps per arribar a l'hora prevista a l'autobús, que ens esperarà a prop dels jardins, al passeig de l'Albereda.

[...] les baranes, els ponts; i entre uns arbres, terrós, / L'Hospital Militar, els Jardins del Real. / El paretó del Temple t'impressionava sempre [...]

3. REFLEXIONS FINALS

Segons Dolz (1994: 26), «per poder anomenar seqüència didàctica un conjunt de mòduls d'activitat, la seqüència ha de correspondre a un projecte de lectura o de producció verbal en relació amb una acció que es pensa dur a terme».

Nosaltres hem manllevat aquest concepte de SD i, ahora, l'hem subvertit lleugerament. Segons la concepció tradicional de SD, si es treballa amb un text argumentatiu és per a acabar produint un text argumentatiu per part dels alumnes; si s'explica i s'analitza un conte, els alumnes hauran d'acabar la SD escrivint un conte; si es tracta d'un full de reclamacions, el producte derivat ha de ser un full de reclamacions, etc. En la nostra proposta, en canvi, hem treballat amb set poemes i els alumnes, al final de la SD, hauran de produir un text creatiu de qualsevol tipus.

L'objectiu és dotar els alumnes de mecanismes que els permeten veure les possibilitats de creació que ofereixen les obres d'art de tota mena i, a partir de les quals, podran crear els seus

productes culturals, tot desmuntant el mite de la inspiració metafísica. En altres paraules, si usem el concepte d'*empowerment* de Zigmunt Bauman, volem que els nostres joves alumnes s'*empoderen* de l'art i la cultura existents per a fer-la servir com a nova forma d'expressió, que pot ser també artística, per a la qual cosa cal un coneixement aprofundit de l'obra d'art en qüestió.

Glòria Bordons afirma que «l'*escriptura creativa* ensenya tot sovint més que grans lliçons magistrals sobre el procés que han seguit els grans escriptors per construir les seues obres» (2004: 13). Els alumnes de secundària d'avui tenen a l'abast i dominen molts més llenguatges que no només la llengua escrita que s'ha ensenyat a l'escola tradicionalment (cinematogràfic, coreogràfic, musical, teatral, hipertextual, etc.). Per tant, pot ser útil donar-los llibertat d'expressió multimodal, si el que es pretén és ensenyar-los i motivar-los a crear. Així, humilment, actualitzaríem l'afirmació de Bordons, tot substituint «*escriptura creativa*» per *expressió creativa multimodal*.

D'altra banda, la mateixa autora critica que «la tradició didàctica s'ha centrat gairebé exclusivament en el comentari de text i el taller literari» i reivindica la diversificació de processos (ibíd.: 12). Cal reivindicar la utilitat de les rutes literàries com a activitats centrals en el currículum escolar. Si es compta amb temps i un mínim de recursos econòmics per part de l'alumnat (i de vegades no cal ni això), una ruta literària pot servir per a introduir un autor als nostres alumnes, per a explicar la importància dels topònims en la poesia, per desmuntar la idea que tota la poesia és simbolista i abstracta i per generar en els nostres alumnes situacions d'aprenentatge significatiu. De manera que sempre que vagen a Mallorca, recorden Ramon Llull; quan visiten el casc antic de València pensen en Ausiàs March o en Estellés; que quan visiten Barcelona, rememoren l'*Oda* de Joan Magall o quan vagen a Girona, recorden els indrets i paisatges de la memòria de Josep Pla i facen una mica seus aquests indrets.

Hem constatat el valor d'aquesta ruta literària a partir de *Llibre de meravelles* com a eina d'aproximació significativa entre l'autor, Vicent Andrés Estellés, i el lector, l'alumne o alumna de quinze anys, però també el viatge en el temps de l'alumne; per un costat a la València de postguerra, de precarietat i de clandestinitat, que visqué Estellés; però, per l'altre costat, a la València llorentina de les darreries del segle XIX i sobretot a la València medieval, esplendorosa, de Sant Vicent Ferrer i d'Ausiàs March. A més, la toponímia de *Llibre de meravelles* ens permet el disseny d'altres rutes històrico-literàries ben diverses i accessibles, com una visita a Sant Miquel dels Reis o bé un recorregut pels pobles i pels paisatges de l'Horta.

En definitiva, la poesia d'Estellés és un pou inacabable de possibilitats didàctiques en l'àmbit de les rutes literàries. Més enllà de *Llibre de meravelles*, els tres volums del *Mural del País Valencià* són una eina interessant d'explotar en aquest sentit. Es tracta de vora dos mil poemes que recorren la geografia valenciana, comarca per comarca, i que repassen aquells elements més paisatgístics i històrico-culturals de la geografia valenciana, com ho va fer també, però assagísticament, el seu bon amic Joan Fuster en *El País Valencià*, l'any 1962, i que rememora Joan Garí en *Viatge pel meu país*, cinquanta anys després del de Sueca.

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BORDONS, Glòria (coord.) et al. (2009), *Poesia i educació. D'Internet a l'aula*, Barcelona, Graó.
 BORDONS, Glòria (ed.) (2010), *Poesia contemporània, tecnologies i educació. Actes del seminari celebrat a la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona els dies 12 i 13 de febrer de 2009*, Barcelona, PUB.

- BORDONS, Glòria i Ana DÍAZ PLAJA (coord.) (2004), *Ensenyar literatura a secundària. La formació de lectors crítics, motivats i cultes*, Barcelona, Graó.
- DOLZ, Joaquim (1994), «Seqüències didàctiques i ensenyament de la llengua: més enllà dels projectes de lectura i d'escriptura», *Articles de didàctica de la llengua i la literatura*, 2, pp. 21-34.
- GÓMEZ MARTÍN, Fernando (2002), *Didáctica de la poesía en la educación secundaria*, Madrid, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- MONFERRER, Aina i Vicent SALVADOR (2012) «Els adverbis en *-ment* en la poesia de Vicent Andrés Estellés», *Journal of Catalan Studies*, 14, pp. 6-23.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (2007), *La ciutat de València*, València, Tres i Quatre.

5. RECURSOS AUDIOVISUALS

- BONET, Maria del Mar, *Les Illes*, [<http://www.youtube.com/watch?v=bdoLQNtSwac&feature=related>] [Consulta: 18-05-2012]
- CHINER, Carles i Antoni SENDRA (2009), *Cos Mortal*, Dacs Produccions, DVD.
- FELIPE, Francesc (2006), *Coral Romput*, Videocreació dintre del Doctorat de Comunicació de la Universitat de València. [<http://www.youtube.com/watch?v=mnAOIH64k1Y>] [Consulta: 18-05-2012]
- TOSAR, Pep (2010), *Poseu-me les ulleres*, València, Companyia Teatre Micalet, DVD.